

Драго Тодић¹

ЕКОНОМСКО-ГЕОГРАФСКЕ ОДЛИКЕ СПОРАЗУМА НАФТА У СЈЕВЕРНОЈ АМЕРИЦИ

*

Крајем 20. и почетком 21. вијека све се израженије испољавају тенденције повезивања и зближавања земаља и народа, тј. тенденције стварања јединственог економског и информативног простора у планетарним оквирима, интензивније размјене знања, технологије, роба, услуга и информација. То се огледа у формирању регионалних економских интеграција, (EU, NAFTA, ZND, ASEAN, CARICOM...) које су постале важан чинилац развоја и измјене регионалне економско-политичке структуре савременог свијета. У току процеса интеграција, долази не само до развијања и продубљивања међудржавних веза и односа, већ и до дубоких структурних промјена и кретања свих фактора производње у свим земљама појединачно, које представљају и намећу повећање продуктивности рада, а тиме и дохотка радника и профита предузетника.

Међународне економске интеграције имају дугу историју. До 19. вијека економске интеграције између суверених држава остваривале су се на регионалном економском простору. Током 19. вијека остваривани су процеси интеграције који су носили обиљежје националних хомогенизација и формирање националних држава у савременом смислу ријечи. Двадесети вијек карактеришу процеси континенталних економских интеграција.

Различити облици међународних регионално-економских интеграција пружају многе погодности земљама чланицама, обезбјеђује се знатно веће и слободније тржиште, ефикасније коришћење расположивих привредних извора, капитала, радне снаге и расположивих капацитета. Пружају се знатно веће шансе и повлаштен положај свим пословним актерима и грађанима у односу на треће земље. Тиме се заоштрава конкуренција унутар групације и јача конкретна способност појединих фирми и држава на међународном плану, бржи економски развој и ефикасније рјешавање економских, социјалних и других проблема (инфлација, незапосленост ...).

Готово све земље свијета обухваћене су процесима економских интеграција. Свједоци смо нових економских савеза и подјела. Земље Европе формирале су једну од најснажнијих и најхомогенијих међународних економских групација – ЕУ. САД се убрзано повезује у више праваца: формира-

¹ Др Драго Тодић, доцент, Одсек за географију ПМФ, Бања Лука.

ју слободну зону Сјеверне Америке (НАФТА) и укључују се у Организацију Азијско-Пацифичког региона (АРЕС) у којој су и свјетски економски колоси Јапан и Кина. Од значајног дијела бившег СССР-а, настала је Заједница Независних Држава (ЗНД) у којој је Русија економски и најснажнија земља.

Табела 1. – Учешће појединих регионалних интеграција у свјетској трговини 2000. године

КОНТИНЕНТ	РЕГИОНАЛНА ЕКОНОМСКА ИНТЕГРАЦИЈА	% у свјетској трговини
ЕВРОПА	Европска унија – EU	35,5
АЗИЈА	- Удружење земаља Југоисточне Азије - ASEAN	6,1
	- Савјет за сарадњу у заливу GCC	1,7
	- Југоазијско удружење регионал. сар.- SAARC	1,0
АФРИКА	- Економска организација за сарадњу - ECO	1,1
	- Арапско магребска унија - AMU	0,5
	- Заједничко тржиште Источне и Јужне Африке - COMESA	0,4
	- Јужноафричка развојна заједница - SADC	0,8
АМЕРИКА	- Сјеверноамеричка зона слободне трговине - НАФТА	18,4
	- Централноамеричко заједничко тржиште - САСМ	0,3
	- Карипска заједница - CARICOM	0,1
	- Андски пакт	0,8
	- Јужноамеричко заједничко тржиште - MECOSUR	1,5
ОКЕАНИЈА	- Ближи економски односи Аустралије и Новог Зеланда – CER	-
	- Азијскопацифички економски форум - AREC	31,8

Економске и демографске карактеристике чланица споразума – НАФТА

По природним богатствима и изворима енергије Сјеверна Америка и Мексико се налазе међу водећим континентима свијета. У прилог томе иду и величине ових земаља као и бројност становништва. У свјетским

размјерама Сјеверној Америци припадају водеће или врло важно мјесто у производњи каменог угља (антрацита), нафте, сребра, урана, молибдена, нафте жељезне руде, мангана, олова, цинка, ванадијума, волфрама, никла, кобалта, злата, хрома, калаја, калијумове соли, фосфата, сумпора...

Табела 2. – Становништво и БДП земаља чланица НАФТА 2001. године

ДРЖАВА	Број становника у мил.	Површина у км ²	БДП у мил. \$	БДП по становнику US \$
КАНАДА	31,0	9.970.610	687,9	22,356
САД	286,0	9.518.898	9.837,4	35,724
МЕКСИКО	100,0	1.958.201	574,5	5,810
УКУПНО:	427,0	21.447.709	11.099,8	-

Ово су и земље првих и највећих хидроцентрала које заузимају готово половину свјетске производње електричне енергије. Ту је и највећа свјетска производња житарица (кукуруз, пшеница), памука, духана, шећера, трске, агрума, воћа, поврћа, меса итд. Ово су и водеће индустријске велесиле чији процват траје већ стотину година, а својевремено су биле водеће земље у индустрији компјутера која се премјешта у земље са јефтинијом радном снагом гдје је задржано лидерство у великим рачунарским системима и суперрачунарској и програмерској опреми.

Поменуте величине саме по себи довољно говоре о величини НАФТА споразума у односу на друга свјетска уједињена тржишта. Оно је веће од свих чланица Европске Уније и двоструко веће од јужноамеричке уније MERCOSUR. Ипак НАФТА уговор уједињује земље различитог нивоа економског развоја, посебно када је у питању Мексико. Иако је Мексико једна од најбогатијих земаља у Латинској Америци, јаз између прихода по становнику у односу на САД ствара економске и политичке притиске. Међутим, привредни услови и индустријски раст у Мексику су све повољнији, што ће имати дугорочни ефекат на овим просторима. Када је у питању међусобна размјена ових трију земаља, чињеница је да је трговина Канаде и Мексика са САД већа него њихова трговина са било којом другом земљом. За САД, Канада је трговински фактор број један, а Мексико последије Јапана, број три. Уствари, САД и Канада тргују више него ма који пар других земаља у свијету.

Историјат настанка споразума

У другој половини 20. вијека дошло је до максималног побољшања трговинских, економских и политичких односа САД, Канаде и Мексика што је резултирало стварање потребних предуслова за почетак озбиљних

преговора о потписивању једног комплексног споразума којим би се створила слободна трговинска зона. До тада је економска сарадња земаља Сјеверне Америке била усмјерена скоро само на сарадњу и размјену између предузећа. Она се одвијала отварањем представништава, затим филијала, подружница, а ријетко отварањем производних погона. Међутим, та сарадња није била децидно формулисана државним институцијама, мада је постојала све комплекснија. Тако су већи проток робе, услуга, људи и капитала, довели до неопходности дефинисања одређених правила, како би се она што више унаприједила. Томе је свакако допринијело и формирање интеграције у Азији, а посебно успјешно интегрисање најразвијенијих земаља Европе (EEZ, EZ, EU).

Године 1965. САД и Канада склопиле су први Аутоспоразум о међусобним односима којим се почиње примјењивати споразум о трговини и аутомобилској индустрији. Мада се овај споразум односио само на ауто-производе, он је истовремено послужио као успјешан примјер како се може остварити корист, односно добит, захваљујући регулацији трговине. Уклањањем баријера у трговини, овим споразумом допуштено је детроитским аутомобилским гигантима (Ford, General Motors и Craisler), да производи за уједињено тржиште ових земаља. Међутим, прије уједињења тржишта према законима Канаде, аутомобили за њихово тржиште највећим дијелом су морали бити произведени у земљи и поред тога што је 30% нижа продуктивност у односу на америчку индустрију аутомобила. У договору са детроитским произвођачима консолидоване су неке врсте производње и у самој Канади што је довело до запањујућих, позитивних резултата. Остварени су резултати изнад свих предвиђања, јер је између 1965. и 1969. године канадски извоз у САД порастао за 169%, а извоз САД у Канаду за 114%.

Резултати Аутоспоразума подстакли су нове уговоре и споразуме из разних грана привредних и услужних дјелатности ове двије земље од којих је најзначајнији CUSTA Споразум. Почетком 80-их година 20. вијека указала се вишеструка потреба да се приступи склапању једног комплетнијег трговинског споразума између Канаде и САД, јер су антидампинг, узвратне царине, као и растући протекционизам САД биле све више пријетња канадској привреди. Други проблем био је управо започети процес реструктуирања индустријских предузећа, који се одвијао под притиском азијских предузећа, посебно што је модернизација канадске привреде била неопходна, јер губитак домаћег и страног тржишта био је све очигледнији.

Споразум CUSTA о слободној трговини између САД и Канаде потписан је 1987, а ступио је на снагу 1. јануара 1989. год. Потписивањем овог споразума Канада је могла да се ухвати у коштац са проблемима америчког протекционизма и азијске конкуренције, док су САД с правом очекивале отварање тржишта и побољшану конкурентност. С правом се сматра да је

овај споразум био увертира која је не само омогућила, већ и убрзала почетак преговора Сјеверноамеричког уговора о слободној трговини НАФТА. Само између 1987. и 1994. године канадски извоз у САД порастао је за 87% (62 милијарде US \$), а извоз САД у Канаду за 91% (75 милијарди US \$).

Перманентно побољшање трговинских, економских и политичких односа између САД, Канаде и Мексика условило је почетак озбиљних преговора о потписивању једног комплексног споразума којим би се створила слободна трговинска зона. Предсједници САД и Мексика су почетком 1990. године и званично иницирали преговоре којима се прикључила и Канада, па је процес преговора трајао до половине 1992. године. Сјеверноамерички уговор о слободној трговини (NORTH AMERICAN FREE TRADE AGREEMENT – NAFTA) потписан је крајем 1992. године, а ступио на снагу 1.1.1994. године.

Споразум НАФТА представља правни оквир највеће економске интеграције 20. вијека са око 430 милиона становника, 8.000 милијарди US \$, и учешћем у свјетском бруто производу са око 28%. Осим тога, чланица НАФТА споразума остварују извоз од око 900 милијарди US \$, учествујући при томе у укупном свјетском извозу са 18,4% (2000. године). Могло би се поставити питање због чега су преговори трајали четири године. Један од основних разлога су бројне несугласице у низу питања везаних за међусобну трговину САД и Мексика, од чега су најтежа питања била везана за тржиште радне снаге, заштите животне средине и сл. У Мексику је споразум изазвао чак и оружану побуну у држави Чијас док је у САД, његовој ратификацији, претходило више затворених сједница Конгреса у којима су заговорници и противници имали више сукоба. Дебата у Канади није била тако драматична захваљујући CUSTA споразуму, а и канадска трговина са Мексиком одвијала се у релативно малом и скоро безначајном обиму.

Основне карактеристике и циљеви

Ако се узму у обзир фактори као што су природна богатства, економска развијеност, величина територије, становништво, географски положај и сл. види се да су ове три земље највеће и најразвијеније у оквиру америчког континента. С обзиром на чињеницу да су трговински токови између САД и њених сусјела (трговинских партнера) током 90-их година исказивали тренд раста и да су још више интензивирани након примјене НАФТА уговора, поставља се незаобилазно питање о основним карактеристикама овог споразума.

Прва и најважнија карактеристика споразума НАФТА је да су све форме трговинских баријера укинуте. Како су САД и Канада и прије овог

споразума имале већ ријешене многе проблеме везане за трговинске баријере, највише је промјена било на мексичкој страни. Просјечне царине САД на мексичку робу су само за двије године, до 1996. год, пале са 2,07 на 0,65%.

Друга карактеристика НАФТА споразума о слободној трговини је да је спецификовала сјеверноамеричке захтјеве за робу која је субјект слободне трговине. Због тога би се квалификовале за слободну трговину или редуковане царинске захтјеве споразума са спецификавањем процента (обично 50%) вриједности робе која мора бити произведена у Сјеверној Америци. То је разлог да се спријече земље изван НАФТА да преузимају предност ниских царина у некој од чланица у НАФТА земљи. Производња по нижим трошковима чланице овог споразума може да се оствари једино ако фирме премјесте своје операције у НАФТА земље.

Трећа карактеристика је у томе што је успостављен систем рјешавања спорова у складу с правилима Свјетске трговинске организације. При појави неког неспоразума, земља чланица може захтјевати истрагу коју врши комисија формирана од представника све три земље, након чега су земље чланице обавезне да прихвате резултат њеног налаза.

Свака интеграција, посебно када су у питању економски интереси, има своје специфичности и карактеристике којима земље чланице остварују разне хетерогене интересе. То је посебно дошло до изражаја при формирању Сјеверноамеричке зоне слободне трговине НАФТА.

САД, као најразвијенија међу партнерима, виде свој комплексни интерес у укидању царина, смањењу нецаринских баријера, директним инвестицијама, сектору услуга, бољој заштити интелектуалне својине, дисциплини у области субвенција и сл. Због супериорности у односу на двије друге чланице, привреда САД нема потребе да се прилагођава неким новим трговинским правилима. И САД и Канада су одмах училе значајне потенцијале у мексичком тржишту из области банкарства, телекомуникација и превоза.

Интереси Канаде су усредсређени на модернизацију властите привреде која не заостаје много за америчком, али доста предњачи у односу на мексичку. Знатно је побољшан приступ тржишту, установљавање поријекла робе, заштите културног индентитета Канађана, регулисање трговинских спорова и сл. То је посебно подстакла обострана демократска традиција (Канаде и САД), исти енглески језик што поједностављује односе међу најпознатијим компанијама.

Интереси Мексика су првенствено везани за огромно тржиште његових сусједа и то кроз: уклањање царина, повећан обим услуга, смањење нецаринских баријера, регулисање инвестиција итд. За врло кратко вријеме дошло је до модернизације мексичке привреде која је била доживјела крах и која се опоравила захваљујући САД, додуше, уз ново задужење од око 64 милијарде US \$.

Међутим, успјешно се рјешавају одређене препреке које се тичу рада и заштите животне средине, инфраструктуре, корупције, трговине дрогом и сл.

Основни циљеви споразума НАФТА су редуковање царина и осталих трговачких баријера између три земље потписнице, чија ће коначна реализација трајати петнаест година. У том правцу формирано је шест радних група за слиједећа подручја (Бодирожа, 2002):

1. Приступ тржишту (царине и контингенти),
2. Трговинска правила (заштита и субвенције),
3. Улагања,
4. Услуге – финансијске, осигурања, транспорта итд,
5. Интелектуално власништво,
6. Рјешавање могућих неспоразума.

Поред наведеног владе Канаде, САД и Мексика обавезале су се да ће:

- јачати посебне везе пријатељства и сарадње међу њиховим нацијама,
- доприносити развоју свјетске размјене и међународне сарадње,
- стварати веће и сигурно тржиште за производе и услуге на територијама својих држава,
- утемељити јасна правила међусобне размјене,
- осигурати предвидив комерцијални оквир за пословање, планирање и улагање,
- јачати конкурентност својих предузећа на глобалном тржишту,
- подстицати креативност и иновације,
- стварати нове могућности запошљавања и услова рада и живота,
- све претходне активности предузимати у складу са заштитом и очувањем животне средине,
- подстицати одрживи развој,
- јачати законе и регулативе о заштити животне средине,
- заштити и јачати темељна права радника.

Главне одредбе споразума НАФТА

Све одредбе Сјеверноамеричког споразума НАФТА садржане су у 22 поглављу о чијим се основним циљевима већ говорило, али ћемо се задржати на неким, важним одредбама из области које се тичу радне снаге, посебно запошљавања, имиграција, заштите животне средине, порасту увоза, трговинског биланса и сл.

Индустријски раднички синдикати били су највећи противници споразума, посебно у САД, јер су се бојали конкуренције јефтине мексичке рад-

не снаге због смањења зарада уз могућу појаву имиграција радника из Мексика. Током преговора извршен је притисак и приморана Клинтонова администрација да у оквиру Споразума НАФТА регулише радничка права у новонасталој ситуацији. На овај начин амерички радници жељели су се заштити од одласка компанија у Мексико због јефтине радне снаге, нездравих радних услова и блажих еколошких прописа. Предвиђене су веома високе казне за оне који се не придржавају строго дефинисаних прописа уз гаранцију државе. Оснажени су радни закони у вези минималне зараде, сигурности радног мјеста, спречавања дјечијег рада, питања повреда и заштите на раду и сл.

Друга важна одредба односила се на спречавање релоцирања фабрика из САД и Канаде у Мексико гдје могу остварити већу предност блажих закона о заштити животне средине. И поред тога дошло је до знатног загађења дуж америчко-мексичке границе јер су, због корупције, мексички закони из ове области остали мртво слово на папиру. Порастом Маквиладора индустрије убрзан је раст броја становника на мексичко-америчкој граници што је додатно утицало на погоршану еколошку ситуацију.

И поред одредаба Споразума НАФТА о смањењу имиграције пројектује се да сваке године око 300 хиљада имиграната из Мексика остане у САД, од чега половина у Калифорнији и Тексасу. Узрок је недостатак радне снаге због убрзаног привредног развоја, с једне стране, и лоше мексичке политике у области пољопривреде доводи до отпуштања радника који су принуђени да посао траже на сјеверу. Ради се око 9 милиона људи од којих ће многи, вјероватно, потражити бар привремено запослење у САД.

Даљом сарадњом између НАФТА земаља очекује се стално повећање комплементарности у производњи. Због тога су неке производне линије (електроника и аутомобили) премјештене у Мексико што је смањило овисност америчке привреде од увоза из неких азијских и латиноамеричких земаља. У првих пет година споразума запошљавано је око 2,2 милиона нових радника годишње.

Однос према осталим економским групацијама

Сјеверноамерички споразум НАФТА остварује изузетне резултате у свим секторима од пољопривреде до туризма, посебно у области царина према трећим земљама. У оквиру споразума, глобално гледано, нису по новом пропису донете никакве одредбе које би негативно утицале на треће земље.

Међутим, високе царине умањују могућност привредно неразвијеним земљама да лако приђу овом тржишту. У међусобним односима НАФТА и ЕУ, двију највећих интеграција, све се више поларизују одређена питања. Један од разлога неприступања Велике Британије ЕУ лежи у њеним од-

носима са НАФТА чланицама, и то прије свих са САД. Конгрес САД наложио је да се изради студија о прикључењу Велике Британије НАФТА споразуму. Ово је један од кључних разлога за опирање Велике Британије увођењем евра као јединствене валуте у оквиру Монетарне уније. С друге стране чланице НАФТА споразума не морају преносити дио државног суверенитета на наднационалне и, из британског угла гледања, бирократизоване институције, нема потребе за усклађивањем спољне политике, пореза и увођења одређене федеративне врсте интегрисаности. Једини проблем лежи у томе што чланство у једној директно искључује чланство у другој интеграцији.

Интересантно је навести укупан обим спољне трговине САД са највећим економским интеграцијама, посебно када су у питању спољнотрговински односи САД и ЕУ. Они су партнерски у односу на земље трећег свијета, а у међусобним односима су конкурентски. Најзначајнији спољнотрговински партнер ЕУ су САД, а за САД су то чланице НАФТА што показује слиједећа табела .

Табела 3. – Интеграционе групације – спољно-трговински партнери САД, 2001. године

	Све земље	НАФТА	ЕУ	АСЕАН	АМЛАТ	Остали
Укупан обим спољне трговине САД (мил. \$)	2.180.416	702.481	420.737	148.910	396.385	511.903
Учешће у укупној трговини САД (%)	100	32,2	19,3	6,8	18,2	23,5

Подаци из табеле показују да у спољној трговини САД, посматрајући регионално економске групације, прво мјесто заузимају земље НАФТА за чак једну трећину више од земље Европске Уније.

Закључак

Када се сумирају сви досадашњи показатељи споразума НАФТА очито је да се ради о најуспјешнијој економској интеграцији која има све боље резултате. Остварује се замисао о зони слободне трговине за више од 20.000 индустријских производа и дивовском тржишту које би дугорочно требало обухватити комплетну западну хемисферу. Мањи проблеми који су присутни, везани су за мексиканску рецесију из 1995. године, губитка радних мјеста због пресељења компанија прерађивачке индустрије из

области услуга, прелијевању квалификоване радне снаге и сл. Међутим, негативни ефекти у свим сферама рада и економије симболични су у односу на позитивне ефекте.

С правом се може закључити да Сјеверноамерички споразум НАФТА представља увод у укупну трговинску стратегију САД, Канаде и Мексика, у правцу не само јачања њихове глобалне конкурентности, већ и реалног остваривања циља, тј. укључивања у проширену зону слободне трговине земаља Сјеверне и Јужне Америке, земље Европе, Азије, Пацифика и других економских простора.

Литература

Бодирожа, М. и др. (2003). *Међународна економија*. Београд.

Вукмирица, В. и др. (2005). *Економска и монетарна интеграција Европе*. Бања Лука.

Коџи-Павлакović, V. (1996). Savremeni procesi u граничним подручјима S. Amerike. *Geografski glasnik*, 58.

Natek, K. i dr. (2004). *Države svijeta*. Zagreb.

*** (2003). *Veliki Atlas Svijeta*. Zagreb: Mozaik knjiga.